

İSLÂM DİNİNDE SOSYAL GÜVENLİĞİN TEMEL MÜESSESELERİ

Prof. Dr. Servet ARMAĞAN*

The main institutions of Social Security in Islam

The idea and the institutions of social security in the modern world has come about in the 20th century and it is a very complex and expensive system. The foundations of social security have been laid down 14 centuries ago in the main Islamic sources. Some of the arrangements like Zakat are compulsory and some like Sadaka are voluntary. Based on many verses from the Qur'an and the Hadith, this article explains these institutions.

Giriş:

Bu incelememizde İslam Dininde Sosyal Yardımlaşma müesseselerini kısaca ele alacağız. Sosyal yardımlaşma şahıslar ve özel hukuk kurumları arasındaki yardımlaşmaları çağrıştıran bir kavramdır. Modern hukuk hayatında aynı manayı ifade etmek için “Sosyal Güvenlik Müesseseleri” tabiri de kullanılmaktadır. Her ikisinde de söz konusu olan, yardıma mühtaç olanlara yardım elinin uzatılmasıdır. Günümüzdeki modern demokrasiler, yardıma mühtaçlara yapılacak yardımı, şahısların keyfine ve iradesine bırakmamış, müesseseler kurarak, sosyal güvenliği organize bir sistem içinde garantiye bağlamıştır. 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md. 60, “**herkes**”in sosyal güvenlik hakkına sahip olduğunu ifade etmiş, 62. md. ise, özellikle korunmaya mühtaç olanların (gazi, sakat ve ihtiyarların) sosyal güvenlik sistemi ve müesseselerinden istifadesini düzenlemiştir.

Modern demokrasilerdeki bu sosyol güvenlik sistemi, devletin idaresi, finansmanı ve kontrolü altında yürümekte, hatta bazı devletler bu

* Dicle Ü. Hukuk Fakültesi eski Dekanı-Harran Üniversitesi Kurucu Rektörü ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, servetarmagan@gmail.com.

ssistemin işleyişini bir Bakanlığa bile bağlanmıştır. Türkiye de bunlardan biridir.

İslam Hukuk Sistemine baktığımız zaman dikkat çekici bir özellik şudur: Bir taraftan mecburi sosyal güvenlik müesseseleri, diğer taraftan ise, tamamen kişilerin istek ve arzusuna bırakılmış mecburi olmayan sosyal güvenlik müesseseleri vardır. Ancak ihtiyari olan bu ikinci gruptaki düzenlemeler ise, yerine getirildiği takdirde, ilgili kişi ve kuruluşların sevaba nâil olacakları belirtilmiştir. Dünya Hukuk sistemlerinde, genellikle “laik” özellikleri sebebiyle, “sevap” kavramını esas alan bu ikinci özellik görülmemektedir.

Aşağıda bu özellikleri ve müesseseleri biraz daha açacağız. Ama herşeyden önce, İslam Hukukunda Sosyal Güvenliğin temelini teşkil eden prensiplere temas etmemiz gerekir. Kanaatimce, Sosyal Güvenlik kavramının Kur’an ve Sünnet’te yer alan temel hükümleri ve prensipleri şunlardır:

1-Temel Prensipler:

1-“İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinize yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın.” (Maide,2).¹

Hz. Peygamber ise bu konuda bir çok beyan ve tavsiyelerde bulunmuştur. Onlardan birkaçını² buraya almakta fayada vardır:

2-“Müslümanlar birbirlerini sevmeye, birbirilerine acımadaki bir vücudun organları gibidir. Organlardan biri şikâyet ederse, vücudun diğer organları onun acısına iştirak eder ve onun yardımına koşar.”³

3-“Dul kadın ve fakire yardım için gayret gösteren kişi, Allah yolunda cihad yapan veya bütün gece namaz kılan, gündüzleri de oruç tutan kimse gibidir.”⁴

4-“Ben ve yetimi himaye eden, cenette işte böyle (yanyana) bulacağız”⁵

Bu ve benzeri prensipler ve temel hükümler, İslam Dininde yardımlaşmanın, Sosyal güvenlik temellerini teşkil ederler. Çünkü bu prensiplerin ana mesajı şudur: Müslümanlar birbirilerini sevmeli, maddi ve manevi gücü yerinde olanlar mühtaçlara yardım etmeli, toplumdaki maddi ve manevi yarıma mühtaç olanlardan dul, yetim,fakir gibi kimselere yardım edenler, iki cihan Peygamberinin tavsiyelerini yerine getirmiş sayılırlar vb.

¹ Bkz. Armağan, Prof. Dr. Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 2006, 6. baskı, s.195 vd.

² Diğer hadisler için bkz. *a.g.e.*, s.198 vd.

³ Buhari, “Birr ve Sıla ve'l-Edahi”, 37 (66/2586); Müslim, “Birr”, 66; Nevevî, *Riyâzu's-salihin*, (Diyanet yy.) I, 270, no. 222.

⁴ Buhari, (Şerh el-Kirmani), XX, 3; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVIII, 118.

⁵ Buhari, XII, 168; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVIII, 114.

İslam Dini, bu temel prensiplerle yetinmemiş, ayrıca toplumdaki yardımlaşmanın, modern hukuk tabiri ile Sosyal Güvenliğin Temel Müesseselerini teker teker saymış, esaslarını ortaya koymuştur.

İslam Dininde Sosyal Yardımlaşmayı veya Sosyal Güvenliği sağlayan müesseseleri ikiye ayırabiliriz: Birinci grup müesseseler “**mecburidir.**” Yani islam dininde müminler bu müesseselerin gereğini yerine getirmek mecburiyetindedirler. Çünkü bu müesseseler âyetlerle kurulmuştur. Bir kısım müesseseler ise, “**ihtiyari**”dir. Yani islam dininin kaynakları tarafından müminlere tavsiye edilmiştir. Birinci gruptakiler gibi müminler için farz veya vâcip değildirler ama yerine getirildikleri takdirde, müminler sevap kazanırlar.

Biz burada, incelememizin konusunu ilgilendirdiği derece, sadece, sosyal yardımlaşmanın (Güvenliğin) temel müesseselerini kısaca tanıtmaya çalışacak ve şematik bir takdim yapacağız.⁶

2 -Sosyal güvenliği gerekleştiren ve uyulması mecburi olan müesseseler:

Şimdi de, yukarıdaki esaslar ve temel prensiplerin, hangi hukukî müesseseler ile gerçekleştirildiğine temas edelim. Bu müesseseleri şöyle sıralayabiliriz:

1- **Nafaka:** İslam Hukuku’nda nafaka kanusundaki hükümlerle, akraba arasındaki yoksul kimseler himaye edilmektedir. Nafaka ile ilgili hükümler ve bu hükümlere dayanılarak yapılan açıklamalar, İslam Hukuku’nda teferruatlı olarak düzenlenmiştir. Nafakadan maksat, yakın akrabalar arasında, zenginin fakire yapması emredilen yardımdır (Bkz. Nisa, 63; Bakara, 232). Ancak bizim konumuzu daha fazla ilgilendirmediğinden üzerinde tafsilatıyla durmayacağız. Şu kadarını belirtelim ki, İslam Nafaka Hukuku, toplumdaki sosyal güvenlik müesseselerinde önemli bir yer işgal etmektedir.⁷

2- **Zekât:** Zekât konusuna bir çok açılardan temas edilebilir. Sosyal Sosyal Güvenlik tedbirleri konusunda ise, hatıra gelen en önemli müessese

⁶ Bu konuda daha önce İngilizce konuşan ve okuyan kimselere hitaben bir inceleme yayınlamıştık. Daha fazla bilgi için şu makalemize bkz. Prof. Dr. Servet Armağan, “Study of Centemporary Social Security Schemes from an islamic Perspective.” in: Prof. A. Can TUNCAY’a ARMAĞAN, 2005, İstanbul, Beta yy. s. 1046 -1067.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1991, II, 346-354; Zeydan, Abdülkerim, *İslam Şeriatinde Ferd ve Devlet* (trc. O. Zeki Soyyiğit), İstanbul 1969, s. 140; Demir, Fahri, *İslam’da Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, İstanbul 1981, s. 182 vd., 260; Vehbe, Tefvik Ali, *el-İslam eş-şeri’atü’l-hayye*, Riyad 1401/1981, s. 144,231; Lehib, Ahmed, “Hukuku’l-insan fi’l-Memleketi ve tatbikatuhâ fi’l-Memleketi ve eseruha ale’l-muctemeati’s-Suudi”, *Hukuku’l-İnsan fi’l-İslam, Rabıtatü’l-Âlemi’l-İslami Dergisi*, Özel sayı, Muharrem 1400 (Aralık, 1979), s. 240; Beyati, Münir Hamid, *ed-Devletü’l-Kânuniyye ve’n-nizâmus-siyasiyyu’l-İslâmî*, Bağdad 1399/1979, s. 206-207; Abdülvahab, Mustafa: *el-Muctemeu’l-İslâmî*, Küveyt 1389/1970, s. 168, 179 vd; es-Sabuni, Abdurrahman, *Nizâmu’l-üsre ve hallu müşkilâtına fi dav’il-Islam*, Lübnan, *Daru’l-Fikir*, s. 163 vd.

zekattır. Zekat yoluyla fakirlere iktisadî yardımda bulunmak bir vecibe, yani bir mükellefiyet olup, dünya hukuk sistemlerinin hiçbirinin ihtiva etmediği fevkalade faydalı bir sosyal güvenlik müessesesidir. Düşünülsün ki, âyet-i kerimede (zekat, zengininin malı üzerinde fakirin hakkı olarak kabul edilmekte, “*Onlann mallarında muhtaç ve yoksullar için de bir hak vardır*” (Zariyat, 19) buyurulmaktadır. Ayrıca “*Hısıma, yolda kalmışa hak(lar)ını ver...*” (İsra, 26) ve “*Haydi akrabaya, yoksula, yol oğluna (yolcuya) hakkını ver*” (Rum, 38) buyurulmuştur.

“Zekat verme”, İslam Dini’nin beş temel esasından biridir ve “mali bir ibadet” olarak da adlandırılmaktadır.

Zekat, toplum ve özellikle yoksul kimseler için önemli ve genel bir sosyal güvenlik müessesesi olduğu kadar, devlet için de en az bu derece önem taşır. Zekât verilmezse devlet gerekli tedbirleri alır. Hatta Halife Hz. Ebu Bekir (r.a.), zekât vermek istemeyenlere karşı savaş bile açmıştır. Çünkü, toplanan zekatlar, fakir, işsiz, sakat, vs kimselerin ihtiyaçlarına ve ilgili âyette (Tevbe, 60) belirtilen diğer kamu hizmetlerine sarf edilecektir. Bu konuda yapılan ciddi ilmi araştırmalarda,⁸ Zekât müessesesinin nasıl çok yönlü olduğu ve sosyal güvenlik sistemine ve kamu hizmetlerinin finansmanına nasıl temel olduğu anlatılmaktadır.

Zekat bu kimselerin ihtiyaçlarına kafi gelmediği takdirde, devlet kendi hazinesinden gerekli yardımları yapacak, gerekli müesseseleri kuracak ve işletecektir. Hatta devlet, bu vazifesini yerine getirmese, fakirler devlet aleyhine dava bile açabilecektir.⁹

Aynı şekilde devlet, zenginleri zekat dışında da fakirlere yardım etmeye icbar edebilir.¹⁰ İbn-i Hazm da şöyle diyor: “*Her beldenin zenginleri üzerine, beldelerinin fakirlerini gözetmeleri farz-ı kifayedir. Şayet zekat kafi gelmezse, zaruri olan yiyecek, yazlık ve kışlık giyecek ve buna benzer ihtiyaç maddeleri ile yağmur, yaz ve güneşten ve kötü gözlerden koruyacak ve tamir etmeleri hususunda devlet onları icbar edebilir.*”¹¹

⁸ Meselâ bir Hıristiyan ilim adamının kaleme aldığı ve ABD Columbia Üniversitesi tarafından yayınlanan şu kitabı bkz. Aghnides, Nicolas P., *İslam'ın Mali Hükümleri* (çev.: Prof. Dr. Servet Armağan), İstanbul 2003, s. 175 vd.

⁹ Karaman, a.g.e., s. 118.

¹⁰ Karaman, a.g.e., s. 118.

¹¹ Beyâfi, a.g.e., s. 205’den naklen İbn Hazm, *el-Muhalla*, V, 156; Karaman, a.g.e., s. 118; el-Gazali, Muhammed, *Hukuku'l-İnsan Beyne Teali'l-İslami vce'l-İ'lanî'l-Ümemî'l-Müttehide*, Kahire 1383/1963, s. 220; Zeydan, a.g.e., s. 51; er-Remli, *Nihâyetü'l-muhtac ile şerhi'l-Minhac*, Mısır 1967 VII, 194; Vehbe, a.g.e., s. 210. Yukarıda belirttiğimiz gibi, muhtaç oldukları takdirde zimmiler de bu sosyal güvenlik tedbirlerinden istifade ederler. (Bkz. Zeydan, a.g.e., s. 143; Ayrıca bkz. El-Lehib, a.g.e., s. 40; Ulvan, Abdullah, *et-Tekâfulu'l-İctimai fi'l-İslam*, s. 117). Zekat mevzuunda etraflı bilgiler için bkz. Yavuz, Yunus Vehbi, *İslamda Zekât Müessesesi* (çeşitli baskılar); Özek-Karaman-Aydın-Erkal, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, İstanbul 1984, İslami İlimler Araştırma Vakfı yy..

3- Bir diğer müessese de “**Sadaka-ı fitr**” dır. Bu müessese Oruç kavramı ile yakından ilgilidir: Oruç tutmakla mükellef olanlar ama tutamayanlar, bozduğu bir günlük oruç için sadaka-i fitr ismi verilen bir miktarı fakirlere vermek mecburiyetindedir. Bu miktar, bir fakiri bir gün doyuracak miktardır. Bu konu üzerinde daha fazla durmuyoruz. Bu konuda Bakara suresi 184. âyet şöyle diyor:

“(O) sayılı günler(dir). Artık sizden kim (o günlerde) hasta yahut sefer üzerinde olur (ve orucunu yemiş bulunur)sa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar. İhtiyarlığından, yahut şifa bulması ümit edilmeyen bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya) gücü yetmeyenler üzerine de bir yoksul doyumu fideye (lazımdır...)”¹²

4- **Adak (Nezir)**: Bir kimsenin yükümlü olmadığı bir ibadeti, adamak suretiyle üzerine vacip kılmasıdır.¹³ Bunlar, bedeni ibadetler olabileceği gibi, mali ibadetler de olur: Şu, şu işler (neticeler) tahakkuk ederse, bir koyun kesip fakirlere dağıtacağım; veya üç gün oruç tutacağım diye söz verilmesi gibi. Kur’an-ı Kerim’de:

“Allah yolunda sarf ettiğiniz nafakayı ve adadığınız adağı şüphesiz Allah bilir.” (Bakara, 270) ve

“...Adaklarını yerine getirsinler.” (Hac, 30) buyurulmaktadır.

Mali ibadetlerden olan kurban ve tasadduk gibi, adaklar da, yoksullara yardımların ulaşmasında önem taşır.

5- **Fidyeye ve Kefâret**: Müslümanlar, bazı fiil ve davranışların sonucu fakirlere, “**Fidyeye**” ve “**Kefâret**” ödemek mecburiyetinde kalırlar. Mesela, hastalığı veya ihtiyarlığı sebebiyle farz oruçları tutmaktan âciz olan kimse, her oruç için yoksula bir fidyeye verecek, yani bir fakiri doyuracaktır. Ettiği yemini bozan kimse de, 10 fakiri doyuracak veya giydirecektir. Başladıktan sonra, Ramazan’da mazeretsiz orucunu bozan kimse de, kefâret olarak bir köle azat edecek, bunu yapamıyorsa aralıksız 60 gün oruç tutacak, buna da gücü yetmezse, 60 fakiri doyuracak veya bedelini ödeyecektir (Bkz. Mâide, 5/89).

Bunun gibi diğer bazı kefâret çeşitleri daha vardır:

Zıhâr, haç yasaklarını ihlal, adam öldürme ve hayızlı kadınla cinsel temas gibi (Bakara, 2/222)¹⁴

6- **Kurban**: Kevser suresi, ayet 2’de “**Rabbine namaz kıl, ve kurban kes.**” buyurulmaktadır. Kurban etlerinin muhtaçlara dağıtılması, şüphesiz İslam Sosyal Güvenlik anlayışının çok önemli bir müessese ve tatbikatıdır.

¹² Tafsilat için bkz. *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı yy., Ankara 2005, I, 314 vd. “Oruç-sadaka-i fitr” maddesi.

¹³ Tafsilat için bkz. *İlmihal*, İkinci cilt “adak (nezir)” maddesi, s. 21 vd..

¹⁴ Bkz. *İlmihal*, İkinci cilt “kefâret” maddesi, s.14 vd..

Kurban kesmek Hanefi mezhebinde “vacip, diğer bazılarında ise (Şafii mezhebinde) ise sünnet-i müekkededir.¹⁵

3- Sosyal Güvenliği gerçekleştiren ihtiyari müesseseler:

Bu saydıklarımız, Müslümanlarca yapılması ve uyulması mecburi olan hususlardır. Bunlar dışında Müslümanların ihtiyarına bırakılmış, ifa ettikleri takdirde sevap kazanacakları yardım müesseseleri de vardır. Ancak ihtiyari olmakla birlikte, İslam Dinine bağlılık ve peygambere itaat duygusunun kuvveti neticesi asırlardır Müslümanların kurup işlettikleri ve yoksulların istifade ettikleri müesseselerdir. Bunların isimlerini, kısa açıklamalarla zikretmekle yetiniyoruz:

1. Nafile hayır ve sadakalar

Nafile hayır yapma, kişinin ihtiyarına bırakılmıştır. Ama yapıldığı takdirde sevabı vardır. Nafile hayırlar çeşitli şekilde yapılabilir. Mesela bir fakire giyecek yardımı, bir öğrenciye öğrenim masraflarının karşılanması, yani “öğrenim bursu verilmesi, hasta bir insanı bedelsiz tedavi edilmesi, yaşlı ve âciz bir insanın günlük ihtiyaçlarının, bedeli onun tarafından karşılanırsa dahi, bakkal vb. den alınıp ona verilmesi gibi. Bu tür hayırlar bazen **sadaka** diye de adlandırılır.

Bu gruba giren hayırlar, dinen farz değildir ama insanları hayırlı işlere teşvik sadedinde tavsiye edilmiştir. Ve asırlardır insanlar bu sevabı kazanmak için fakir, yoksul ve âciz insanların yardımlarına koşmaktadırlar.¹⁶

2. Vakıflar

a- Vakıflar konusu:

İslam Hukukunun en çok işlenen bir konusudur dersek mübalağa yapmış olmayız. Aşağıda da görüleceği üzere, bu durum, gerek vakıfların insan hayatındaki ehemmiyetinden ve gerekse, Hz. Peygamber’in bir hadisinin insanlara verdiği bir müjdeden ileri gelmektedir.

Hz. Peygamber (a.s.s.) bir hadislerinde buyurmuşlardır ki:

“İnsanoğlu öldüğü zaman amelleri kesilir. Ancak üç istisnası vardır: Biri, kendisinden devamlı istifade edilen bir sadaka, biri kendisinden istifade edilen bir İlim, bir de kendisine dua eden evlat.”¹⁷

¹⁵ Bkz. *İlmihal*, İkinci cilt “Kurban” maddesi, s. 470 vd..

¹⁶ Bir hadise göre “Kırk çeşit iyilik vardır...” (Bu ve benzer hadisler için bkz. İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, Zaman yy. I, 411 vd.).

¹⁷ Müslim, “Vasiyye”, 3, 4; Ebu Davud, “Vasaya”, 14; Tirmizi, “Ahkâm”, 36; Nesai, “Vasaya”, 8; Ahmed, *Müsned*, II, 372. Başka hadisler için bkz. Akgündüz, Ahmet: *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1980,

s. 16 vd. Hatta Peygamberin (ass) kendisi de vakıf yapmıştır. Bkz. Akgündüz, a.g.e., s. 15-16.

İşte hadiste ifade buyurulan, “**devamlı istifade edilen sadaka**” (**sadaka-i câriye**) tabiri, vakıf olarak yorumlanmış ve müslümanları asırlarca vakıf yapmaya teşvik eden en mühim bir âmil olmuştur.

İtiraf edelim ki, vakıf, Müslüman dünyasında yayıldığı gibi, bu dünyanın dışında da görülmüştür. Ancak çeşitleri ve şümulu bakımından İslâm dünyasındaki kadardır denilemez.

Yine itiraf edelim, günümüzde, Müslüman olmayan kalkınmış milletler, meselâ Amerikalılar ve Avrupalılar, vakıf müesseselerinden çok istifade etmektedirler. Hatıra gelen ve gelmeyen çok çeşitli faaliyetler için vakıflar kurmakta ve faaliyetlerini bu vakıflar eliyle yapmaktadırlar. Meselâ dünyadaki çeşitli renk, ırk ve dindeki ilim adamlarına burs dağıtma faaliyetlerini vakıflar eliyle yapmaları gibi.¹⁸

b- Vakıfların Önemi:

Vakıfların önemi çok geniştir. Biz burada bilhassa iktisadi, sosyal ve hatta psikolojik sahadaki faydalarını ifade etmek isteriz.¹⁹

Vakıfların, herhangi bir toplumdaki faydaları çok açık olduğundan elbette ki, iktisadi açıdan da üzerinde durmaya değerdir.

Vakıflar üzerinde çok durulmasının bir sebebi de sevap cihetidir. Çünkü vakfın bünyesinde, bir malın gelirinden, karşılıksız olarak istifade eden kimseler vardır. Tabii bu istifade, karşılıksız olduğu için, o malı vakfedenine sevap kazandırır. İstifade devam ettiği müddetçe de sevap devam eder. Hatta vakfedenin ölümünden sonra da , ona sevap kazandırmaya devam edecektir. Bu sebeple, devam eden sadaka ve iyilik (**sadaka-i cariye**) diye adlandırılmıştır.

Vakıflar üzerinde durulmasının, modern İslâm hukukçuları açısından bir sebebi de vakıfların hükmi şahsiyete sahip olmasıdır. Buna aşağıda yine temas edeceğiz.

Bu kısa girişi yaptıktan sonra şimdi vakıf müessesesini daha yakından görelim.

1- Tarifi:

Vakıf üzerinde çok tarifler yapılmıştır. Belki en kapsamlısı ve güzeli Hanefi Mazhebinin büyük imamlarından ve İmam-ı Azamın iki meşhur talebesinden yani kadı Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in tarifidir.

¹⁸ Mesela Alexander von Humboldt-Stiftung (Almanların), Rockefeller Foundation (Amerikalıların) gibi.

¹⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 11 vd. Bu konuda mesela son olarak yayınlanan şu makaleye bkz. Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Medeniyeti ve Vakıflar-Sosyal ve Medeni Faydaları”, Zaman Gazetesi, 2.2.1997. Osmanlılarda tabii kat içinde bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vakıf*, İstanbul 2004.

“Vakıf, bir malı, Allah’ın mülkü hükmünde addedip onu her türlü temlik ve temellükten haps ve menetmektir”.

Görülüyor ki, bu tarife göre, vakfedilen mal, vakfedenin (Vâkıf) mülkünden çıkmaktadır. Üstelik Allah’ın malı hükmünde kabul edilmektedir. Yine bu sebeptendir ki, o mal ne temlik ne de temellük edilebilmektedir. Yani kısaca o mal satılamamakta ve satın alınamamaktadır.²⁰

Bazı İstilahlar:

Vakıflar ile ilgili bazı istilahları belirtmek ve kısa açıklamalarını vermek faydalı olacaktır.²¹

a- Vâkıf: Vakfeden, yani malını başkalarına tahsis edendir. Vâkıfın hür, akli başında ve bâliğ olması gerekir. Yalnız niyet kâfi değildir. Bu niyetini açıklamış olması veya, tatbikatta daha çok bir belgede ifade etmesi aranmaktadır. Bu belgeye **Vakıf Senedi** ismi verilir.

Vâkıf, yani vakfeden vakıf senedinde bazı kayıtlar veya şartlar koyabilir. Meselâ “dükkânımın gelirini doğduğum köyün 50 yaşından büyük dul kadınlarına tahsis ediyorum” gibi. İslâm Hukukçuları arasında yerleşmiş bir tâbir şudur: “Vâkıfın şartı, kanun koyucunun (Şâri) şartı gibidir” Onun için, bu şartlara mutlaka riayet edilmelidir. Ancak bunun da istisnası vardır.

b- Mevkuf veya Vakıf: Bu vakfedilen mal demektir. Vâkıfın malları, arazileri, akarlar (ev, dükkân v.b.) gelirler ve nakit para şeklinde olabilir.²²

Mevkuf mal, sahibinin malı olmaktan çıkmıştır, ya kendisi bizzat veya gelirleri, başkalarının istifadesine sunulmuştur. Mevkuf mallar gerek hukuki ve gerekse iktisadi bakımdan bir çok tahlillere tabi tutulmuş, üzerinde bir çok hükümler vazedilmiştir. Özellikle bu malların kiraya verilmesi, üzerinde irtifak tesis edilmesi ve hatta satılması, asırlarca insanları meşgul etmiş, hükümetleri üzerinde çeşitli düzenlemeler getirmeye mecbur etmiştir. Biz burada bunların tafsilatına girmiyoruz.²³

c- Mevkufun Leh-Meşrutu’n Leh-Mesarifu’l Vakf: Lehine vakfedilen kişi, kurum ve yerlerdir. Meselâ “Dükkânımın gelirini doğduğum

²⁰ Kaide bu olmakla beraber, istisnası da vardır. Özellikle, vakfedilen mal istifade edilmesi mümkün olmayacak derecede harap olması halinde, mevkuf mal yerine yenisi alınmak üzere satılabilir. Bu konularda bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 291 vd. 111-2 ve 224 vd. ve Bilmen, Ömer Nasuhi: *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul, IV, 355 vd. Diğer tarifler içinde bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 35 vd.; Karaman, *a.g.e.*, I, 216; Bilmen, *a.g.e.*, IV, 284; Gönenç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar* (İlaveli yeni baskı), Yasin y., II, 80 vd.; Zuhayli, Vehbe, *İslam Hukuku Ansiklopedisi*, İstanbul, I-VIII (çev. Ahmet Efe ve dğr.), İstanbul 1994, 243 vd.

²¹ Tüm istilahlara için Akgündüz’ün değerli araştırması tavsiye edilir. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 125 vd. Hatta kitap bile vakfedilebilir, s. 150.

²² Bkz. Karaman, *a.g.e.*, I, 218 vd.; Zuhayli, *a.g.e.*, s. 260 vd.

²³ Bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 354 vd.; Zerka, *a.g.e.*, III, 22.

köyün 50 yaşından büyük dul kadınlarına tahsis ediyorum” cümlesinde, Mekfulun leh o köyün dul kadınlarıdır. “**Sadece doğduğum köy**” olarak desem, bu takdirde mevkufun leh, doğduğum köydür. Bir yola, bir bahçeye veya bir binaya hatta hayvanların lehlerine tahsis yapsam, bunlar mevkufun leh olurlar.²⁴

d- Vakıf: Çoğulu evkaf ve vukuf tur. Vakıf, müessesenin ismidir. Halk arasında çoğu defa, vakıf malına da vakıf denilmektedir. Arapça da vakıf müessesesi için ihtibas, tahbis ve tesbil denildiği da vâkidir. Bunlar da çeşitli açılardan bir malı temlik ve temellükten hapsedmek ve bir malı Allah yolunda, hayır işlerinde tahsis etmek manalarına gelmektedir.²⁵

e- Vakıf Senedi: Vakıf senedi, vakfedenin iradesini beyan ettiği metnin adıdır. Bu senede **vakfiye** de denilir. Şayet ölüme bağlı bir tasarrufta, yani vasiyetnamesinde yapmışsa bunun ayrı bir ismi yoktur. Vakıf senedinde vakfın iradesini beyan ederken kullandığı kelimeler islam hukukçuları tarafından çok incelenmiş, hangilerinin muteber olduğu veya olmadığı üzerinde birçok fikirler beyan edilmiştir.²⁶

f- Galle: Vakfın gelirleridir.²⁷

2- Çeşitleri:

Vakfın çeşitleri konusunda kısaca şunu belirtelim: Çok çeşitli vakıflar kurulmuştur: Fakir talebelere destek, hayvanları doyurma, hastaları tedavi, su temini,yazın sıcak günlerinde karlı (buzlu) su dağıtımı gibi maksatlarla vakıflar kurulmuştur.

Vakıf, üzerinde çok şey söylenilmiş ve yazılmış bir müessese olduğu için, böylesine geniş bir konunun ve müessesinin çeşitleri de elbette çoktur ve kısa bir taksimata tabi tutmak zor olur. Ancak biz bu konuda yazılan eserlerden istifade ile kısa bir taksimat yapacağız. Vakıfların çeşitleri, farklı kıstaslara göre ayırımı tabi tutulabilir. Bu nokta konumuzu ilgilendirmiyor.

3- Vakıfların İktisadi Manası ve Ehemmiyeti:

Buraya kadar vakıfların hukuki bakımdan özelliklerini belirttik. Şimdi de esas kitabın mevzuu olan iktisadi ve özellikle İslâm iktisadi zaviyesinden değerlendirmesini yapmaya çalışalım.

²⁴ Bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 354 vd.; Kedi, köpek ve kuş gibi hayvanların beslenmelerini temin etmek için mal tahsis edilerek vakıf yapıldığını burada belirtmek isterim. Bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 187 vd.

²⁵ Ayrıca bkz. Bilmen, *a.g.e.*, IV, 284 vd. Karaman, *a.g.e.*, II, 218 vd.

²⁶ Bilhassa bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 188 vd. Bilmen, *a.g.e.*, 296 vd. Vakıf kurma işleminin istihlamlar çok çok zengindir. Bu konuda Akgündüz’ün eseri dışında bütün istihlamları alt alta sıralayan bir kaynak için bkz. Bilmen, *a.g.e.*, s. 284 vd.

²⁷ Bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 214, “İstiglal” ve “Müstegillat” da denilir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, vakıflar, İslâm ekonomisinin iki - üç büyük temelinden biridir (diğer ikisi, faiz yasağı ve zekatın farzıyeti) diyebiliriz. Böylesine büyük bir müessesenin ekonomik ehemmiyeti ve hususiyetini burada bir iki sahife içinde ortaya koymak imkansız derecede zordur. Ancak biz yine de başlıklar halinde görüşlerimizi açıklayacağız:

a- Vakıflar, Kamu Harcamaları İçin Ek Bir Kaynaktır:

Vakıfları, devletin bütçesi dışında bir kaynak olarak kabul edebiliriz. Çünkü her yıl devletler senelik bütçelerini, yeni gelir ve giderlerini ihtiva eden kanun tasarılarını hazırlarlar. Bu bütçede, devletin, (laik olsun, dini olsun her devletin) gelirleri gösterilir.

Gelirler: vergiler, yer altı ve üstü servetleri, hizmet gelirleri gibi kelimelerdir.

Halbuki vakıf gelirleri, ilk anda göze görünmez bir kalemdir, ama oldukça büyük bir gelirdir. Biraz aşağıda görüleceği üzere, vâkıf gelirlerinin büyük bir kısmı, devletin kamu hizmetlerine sarf edilen bir gelirler bütünüdür.

Benim bildiğim kadarı ile, Türkiye'deki vatandaşların yaptıkları vakıfların gelirlerinin bir istatistiki tutulmuş değildir ve tutulmuyor. Devletin idaresindeki sultanların v.b. vakıfların ise gelirleri bellidir. Ve bunların sarfedileceği yerleri vardır. Hatta bu paralarla bankalar da dahil kurulmuştur.

Yine benim tahminlerime ve duyduklarıma göre, özel vakıfların tüm Türkiye itibarıyla gelirleri, devletin bütçesinin 1/6 'sı kadardır. Yani 20 katrilyon tl, yaklaşık 15 Milyar Amerikan Dolarıdır.

Yine belirtelim, bu gelirler tam manasıyla değerlendirilip, azami (maksimum) miktarlara çıkarılmaya gayret edilirse, daha çok olur. Ve yine çok dikkatlice, yani israf yapmadan kullanılırsa, yukarıdaki rakamlar fiilen 2 katına çıkacaktır.

b- Vakıflar Kamu Hizmeti Görürler:

Vakfı nevilerini yukarıda belirttik. Ama çok kısa olarak, vakıflar daha yakından ele alındığı zaman, bunların hemen bütünü, kamu hizmeti gördüğünü tesbit edebiliriz.

Meselâ:

Vâkıfların büyük kısmı devletin kamu hizmetlerine ve harcamalarına bir destektir. Çünkü, fakir çocukları okutan binlerce vakıf var. Bu çocukları vakıflar okutmasa, devletin onlara destek olması gerekir. (Bkz. A. md. 42/4 ve 7;58/son; 61/4)). Dul ve yetimlere yapılan vakıf yardımlarını v.b. de bunlara ilâve edebiliriz.

Yine bir çok vakıflar, fakirlere sağlık hizmeti sunmaktadır. Hatta bu gaye ile kurulmuş hastaneler bile vardır. İstanbul'da Bezm-i Alem Valide Sultan Vâkîf Hastanesi gibi.²⁸

Vakıfların bir kısmı, yol, köprü, han, hamam ve cami gibi tamamıyla bir kamu hizmeti olan sektörlerle sarfedilmektedir.

Vakıfların bir kısmı da temizlik işlerine ve belediye hizmetlerine sarfedilmektedir. Belediye hizmetlerinin ise, kamu hizmetlerinin başında geldiğinde şüphe yoktur. Buna benzer daha birçok ve cazip vakıf nevelerinden misaller verilebilir. Bütün bunlardan çıkan netice, vakıfların tam manasıyla bir kamu hizmeti gördüğüdür.

c-Vakıflar Kalkınmaya Hizmet Ederler:

Çünkü vakıf gelirlerinin sarfedildiği yerlerin nihai hedefi, ülkedeki dar gelirli insanların iktisadi ve sosyal seviyelerini arttırmaktır ve kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesidir: Okul, cami, hastane, yol, köprü v.b. yerlerin imanı, inşası ve hatta tamir ve bakımındır. Bütün bunların ise, ülkedeki kalkınmanın bir ortaya çıkış şekli olduğunda şüphe yoktur. Sadece İstanbul'daki selatin (Sultanların inşa ettirdiği) camilerinin ve medreselerinin bakım ve onarımını bile ele alsak, bugünkü Türk Devletin konsolide bütçesi ile bunlara para yetiştirmek mümkün değildir. Halbuki asırlarca önce yapılan vakıflar kanalı ile (bir kısmı da sultanların vakfidir) bu masraflar görülmektedir.

d- Vakıflar Toplumda Sosyal Huzuru ve Kamu Yararı Sağlar

Vâkıfların büyük kısmı hayri vakıflardır. Yani, kurbet (iyilik ve ibadet fiili) niyetiyle tesis edilmiştir. Bu demektir ki, toplumdaki, gelir seviyesi düşük, sosyal olarak kalkınmamış, hadiselerin tesiriyle, muzdarip ve müşkül vaziyette bulunan kimselere çeşitli sahalarda (eğitim, sağlık v.b.) yardım elini uzatmaktadır.

Yine bu demektir ki, vakıflar, sosyal ve iktisadi bakımdan kalkınmamış bu kimselerin kalkınmış, yani zengin müreffeh kimselere karşı kin, hased ve intikam alma duygularını frenleyecektir. Böylece alt ve üst sınıf, yani gelişmiş ve gelişmemiş, bir diğer tabirle fakir ve zengin sınıflar arasında münafereti ortadan kaldırmaya yardımcı olur (zekatın da bir hikmeti budur). Çünkü düşünün: İlkokulu okuyamayacak kadar fakir olan bir çocuk, vakıfların desteği ile, yani bu destek sayesinde, zengin bir çocuk gibi okuyacaktır. Yüksek öğrenimi okuma imkanından mahrum kalmış çalışkan ve fakat fakir bir genç vakıf bursları sayesinde yüksek öğrenim yapacak ve hatta ihtisas yapma imkanına kavuşmuş olmaktadır.²⁹

²⁸ Bilhassa Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, 371 vd.; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 200 vd.

²⁹ Sadece memleketimizdeki yüksek öğrenime burs veren küçük büyük vakıfların sayısı yüzleri bulmaktadır. Bu vakıflarda, yaklaşık 100.000 talebeye her yıl eğitim ve öğrenim yolunu hazırlamaktadırlar.

İslâm hukukunda azat edilmiş köleye ve evlatlarına bile vakıflar yapılmış; böylece hürriyetine kavuşmuş bu kimselerin iktisadi ve sosyal hayatına destek verilmek istenmiştir.³⁰

e- Diğer Faydaları

Vakıfların iktisadi ve sosyal faydaları anlatmakla bitmez. Bitmez çünkü çok geniş bir müessesedir. Vakıflar üzerine cilt cilt kitaplar yazılmış, tezler yapılmıştır. Hadis ve fıkıh kitaplarında vasiyet ve vakıflar üzerine müstakil fasıllar açılmıştır. Binlerce, yüzbinlerce âlim vakıflar üzerine kafa yormuş, içtihat yapmış ve tefsirler yapmışlar ve yorumlar getirmişlerdir.

Vakıflar, vâkıf için de bir tatmin vesilesidir. Toplumda, zengin kadın ve erkek yüzbinlerce insan vardır. Ve bunlar, mallarının hayır gayelerine sarfedilmesini istemektedir. Bu isteklerinin en iyi tatmin vasıtası da vakıf müessesesidir. Hele öldükten sonra da kendilerine sevap kazandıracağına göre, memnuniyetle vakıf yapacaklardır ve yapmışlardır ve halen de yapmaktadırlar.³¹

Vakıf konusu İslam Ekonomisinde coşkun bir nehir, bir deniz, bir okyanustur. Biz ise bundan sadece bir katre (damla) gösterdik.³²

3- Vasiyetler

Vasiyetler, insanların hayatlarında yaptıkları ve ölümlerinden sonra hüküm icra etmek üzere açıkladıkları son arzularıdır. Modern Medeni kanunlar bu hukuki müesseseyi düzenlemişlerdir. İslam Hukuku kaynakları ve kitaplarında da “vasiyet” konusu düzenlenmiştir. Çünkü Vasiyet kavramının kaynakları Kur’an, Sünnet ve İcmâdir³³

Vasiyet yapma sünnettir. Yalnız zenginler değil, fakirler de vasiyet yapabilirler. Vasiyet yazılı olduğu gibi sözlü de olabilir. Vasiyet ölüme bağlı bir tasarruftur. Bırakılan mal sadaka hükmündedir. Hanefilere göre, vasiyet etmek vâcib değil, müstehaptır. Ve malın üçte birini geçmemek üzere câzidir.

Müslümanların vasiyet yaparak Hz. Peygamberin sünnetine ittiba etmek ve böylece sevap kazanmak istemişler, asırlar boyu bu uygulama devam etmiştir. Farz ve vâcib derecesinde bir işlem olmayıp, insanların ihtiyarına

³⁰ Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, 378 vd. Hatta cami kapılarında dilenen kimselere bile vakıf yapılmıştır. (İbid, 380).

³¹ Vakıf gelirlerinin iyi nemalandırılması, yerli yerine sarfedilmesi ve israf ve yiyicilikten kaçınılması ayrı bir konudur ve maalesef suistimal edilmektedir. Bu konunun üzerinde durmuyoruz.

³² Ayrıca geniş bilgi için bkz. Gönenç, *a.g.e.*, II, 80 vd. Vakfın iktisadi ve sosyal faydaları konusunda İslâm İslâm hukukçuları tarafından yazılan kitap çok azdır. Âlimler daha çok vakfın kuruluş ve işleyişi ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.

³³ Bkz. Karaman, *a.g.e.*, 378. Muttefekun aleyh olan bir hadis şöyledir: “Vasiyet edecek bir şeyi olup üzerinden iki gece (bir rivayette üç gece) geçen müslümanın hakkı ancak vasiyetinin yazılı olarak yanında bulunmasıdır.” (Bkz. Buhari, “Vesya”, 1; Müslim, “Vesiyet”, 14 (1627); Ebu Davud, “Vesaya”, 1 (2862) vd..

bırakılan ve fakat yapıldığı takdirde faydalı olan bir müessesedir.³⁴

İşte asırlar boyunca, insanlar vasiyet yaparak akrabalarına veya yabancılara vasiyet yoluyla terekesinden yardım yapılmasını istemiş ve sağlamışlardır. Halen vasiyet yoluyla, yardım alan bir çok fakir ve yoksul bulunmaktadır.

4- Ziyafetler

Burada söz konusu olan bir kimsenin diğer insanlara yemek yardımını yapmasıdır. İhtiyari bir davranıştır. Ancak Hz. Peygamber (ass) misafire ve fakirlere yemek yardımını yapılmasını tavsiye etmiştir: Mesela şöyle buyurmuştur: “Kimde iki kişilik yiyecek varsa, üçüncü kişiyi birlikte alıp evine götürsün. Kimde dört kişilik varsa, bunlardan beşinci ve altıncıyı götürsün.”³⁵ Bir diğer hadis ise şöyledir: “Allaha ve âhiret gününe iman eden kimse, misafirine ikram etsin.”³⁶

Şüphe yok ki, fakirlere verildiği takdirde, ziyafetler yoluyla toplumda, önemli bir yardım yapılmış olur. Yemek ziyafeti bir defa olabileceği gibi. Uzun süreli de olabilir. İslam tarihinde ve bilhassa Osmanlı tarihinde, “aşevleri” müessesesi bunun tipik bir örneğidir.

5- Eşyaların âriyeti

Âriyet, bir malın bir başkasına bedelsiz kullanımını sağlamaktır. Âriyet bir akittir. Eğer o şeyin kullanımı, bedel ile olursa, bunun ismi “**kira akdi**” veya “**icar akdi**” olur.

Âriyet, bedelsiz olması sebebiyle, başkasına bir iyilik, bir yardım manasına gelir. Bu sebeple, İslam hukukçuları âriyet akdini “**teberru**” akitlelerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Yani bir başkasına, bedelsiz bir iyilik, bir bağıştır. Ancak esas “**hibe akdi**”nden farkı, bağışlama akdinde (hibe), o malın aynı da bir başkasına temlik edilirken, âriyette aynı değil, sadece menfeati temlik edilmektedir.

Eşyaların âriyetinin bir yardımlaşma ve hatta bir sosyal güvenlik müessesesi olduğunda şüphe yoktur: Bir misal verelim: Anadolu’umuzda, düğünlerde eşya âriyetine çok rastlanır: Fakir olup da ziyet eşyaları ve düğün elbiseleri alamayan ve fakat gelin olurken düğünlerde giyinmek ve takınmak isteyen fakir gelinlere, çok büyük ve unutulmaz bir yardım işte bu ziyeti eşyalarının ve gelinliklerin âriyetidir. Böylece, fakir gelinler hayatlarının en önemli hatıra gününde unutamadıkları bir sevinç yaşarlar.

³⁴ Ayrıca İslam Hukuku üzerine yazılmış eserlerin Miras bölümlerine bkz.

³⁵ Bkz. Buhari, “Mevakitu’s-Sala”, 41; Müslüm, “Eşribe”, 32 (nr. 2057); Ahmed, *Müsned*, I, 197-199.

³⁶ Bkz. Müslim, “İman”, 77.

6- İsar (Başkasını, kendi nefesine tercih etmek)

İsar hasleti bir âyet de zikredilmiştir:

“Kendileri ihtiyaç halinde olsalar bile,onları kendi nefislerine tercih ederler” (Haşir Suresi, 9)

Kanatımca sahabelerde bulunan bu “isar özelliği” toplumdaki yardımlaşmanın bir diğer önemli kaynağını teşkil eder. Bu özellik, yardımlaşmanın en ileri derecesidir. Çünkü bu özellikte sadece zenginin fakire yardımını değil, daha ileri olarak, bir menfaate kavuşma zamanında bir kimsenin, kendisini değil, bir başkasını kendi nefesine tercih etmesi söz konusudur. Yani bana gelen bir menfaate ben değil, diğer mümin bir kardeşim kavuşsun demek ve buna göre hareket etmektir.

Bu konuda yukarıdaki âyeti tefsir eden kitaplara bakılabilir.³⁷

7- Hediye - Hibe

Hediye, insanlar arasında sevgiye dayalı bir işlemdir. Hediye, menkul veya gayri menkul bir malın bir başkasına bedelsiz temlikidir. Bu işlem bir akit halinde ortaya çıkınca ismi “hibe akdi” (bağışlama akdi) olur. İslam hukukçuları ve Mecelle, md. 837-860 bağışlamayı bir akit olarak kabul ve düzenlemişlerdir. Hediye ise bir akit olarak kabul edilmiyor.³⁸

Hz. Peygamber(ass) Müslümanları hediye vermeğe teşvik etmiştir:

“Hediyeleşiniz, karşılıklı sevginiz artar.”³⁹ Bir başka hadis ise şöyledir: “Hediyeleşiniz, zira hediye, kalpteki kini ve kırgınlığı giderir.”⁴⁰

Hediye,daha çok başarıların tebrikinde , bayrak günlerinde vb. vesilelerle yapılan güzel bir İslami adettir.

Gerek hediye ve gerekse hibe akdi, bir toplumda yardımlaşmanın ve karşılıklı sevginin temellerini kuran örnek alınması gereken birer müessesedirler.

³⁷ Mesela bkz. Said Nursi, Lem’alar, 21. Lem’a, 3.düştur. 20. Lem’a, 1.sebep altındaki haşiye’de şöyle denilmektedir.

Haşiye 1: Sahabelerin senâ-i Kur’ânîyeye mazhar olan îsâr hasletini kendine rehber etmek, yani, hediye ve sadakanın kabulünde başkasını kendine tercih etmek ve hizmet-i diniyenin mukabilinde gelen menfaat-i maddiyeyi istemeden ve kalben talep etmeden, sırf bir ihsan-ı İlâhî bilerek, nâstan minnet almayarak ve hizmet-i diniyenin mukabilinde de almamaktır. Çünkü, hizmet-i diniyenin mukabilinde dünyada birşey istenilmemeli ki, ihlâs kaçmasın. Çendan hakları var ki, ümmet onların maişetlerini temin etsin. Hem zekâta da müstehaktırlar. Fakat bu istenilmez, belki verilir. Verildiği vakit de “Hizmetimin ücretidir” denilmez. Mümkün olduğu kadar kanaatkârâne, başka ehil ve daha müstehak olanların nefisini kendi nefesine tercih etmek,

* [“Kendileri ihtiyaç halinde olsalar bile onları kendi nefislerine tercih ederler.” Haşr Sûresi: 59:9] sırrına mazhariyetle, bu müthiş tehlikeden kurtulup ihlâsı kazanabilir.

³⁸ Bu konuda ayrıca bkz. İlmihal, İkinci cilt, “Hibe” maddesi, s. 393.

³⁹ Bkz. Muvatta, “Hünû’l-Hulk”, 16.

⁴⁰ M. Ali Nâsîf, *et-Tac* (trc. Bekir Sadak), II, 420; Ahmed, *Müsned*, II, 405. Ayrıca bkz. Buhari, “Hibe”,I; Tirmizi, “Velâ”, 6.

8- Komşu Hakkı

Hukuk dışı bir müessese gibi görünen komşu hakkı, hadislerde dikkat çekici şekilde yer almıştır. Mesela bir hadis şöyledir:

*“Cebrail, devamlı surette bana komşu haklarına riayet edilmesini tavsiye ediyordu. Öyle ki, komşuları yakında birbirine mirasçı kılacak sandım.”*⁴¹

Komşular arasında dostane ve iyi münasebetler, bir toplumun temel dayanaklarından biridir.

Bir başka hadis ise, sosyal yardımlaşma ve güvenliğin nihai hudutlarını ne güzel göstermiştir:

*“Komşusunun aç olduğunu bildiği halde, tok olarak uyuyan, kâmil mümin sayılmaz.”*⁴²

Komşuluk münasebetlerinin zedelendiği ve hatta, maalesef mahkemelere taşınarak nizalı olduğu ve hatta sopalı- bıçaklı kavgalar haline dönüştüğü günümüzde, iyi komşuluğu tavsiye eden İslam Dininin yüceliği ve sosyal dayanışmaya verdiği önem daha iyi anlaşılır. Ve bu konuda daha fazla bir açıklama yapmaya gerek kalmaz.⁴³

9- Karz-ı Hasen (Faizsiz ödünç verme).

Karz, para ödünçü demektir. “Karzı-ı Hasen” ise, “iyi para ödünçü” veya daha doğru bir hukuk tabiri ile “Faizsiz para ödünçü” demektir.

Faiz ve faizli işlemler İslam’da yasaklanmıştır. Kur’anda bir çok âyetlerde faiz yasaklanmıştır. Mesela:

Faizi (ribâyı) yasaklayan bazı âyetlerin⁴⁴ meâlleri şöyledir:

Bakara Sûresi, âyet 275-276:

“Ribâ (faiz) yiyenler kendilerini şeytan çarpmış (birec mecnun)dan başka bir halde (kabirlerinden) kalkmazlar. Böyle olması da onların: “Alım-satım da ancak ribâ gibidir” demelerindedir. Halbuki Allah, alış-verişi helal, ribâyı (faizi) hâram kılmıştır. (Bundan böyle) kim Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de (faizden) vazgeçerse geçmişisi ona ve işi (hakkında hüküm) de Allah’a aittir. Kim de tekrar (faize) dönerse onlar o ateşin yârâmdırlar ki orada onlar (bir daha çıkmamak üzere) ebedi kalıcıdırlar.”

Bakara Sûresi, âyet 277:

⁴¹ Bkz. Buhari, “Edep”, 28; Müslim, “Birr”, 140, 141). (Bir diğer hadis için bkz. Müslim, “Birr”, 142-143; Buhari, “Edeb”, 32.

⁴² Suyuti, el-Camiu’s-sağir, no.7583; Buhari, *el-Edebu’l-müfred*, s.112; Muhammed Nasuriddin Elbani, *el-Ehadisu’s-sahiha*, no.149.

⁴³ Ayrıca bkz. İlmihal, II, 470 vd.

⁴⁴ Diğer âyetler için bkz. İslam Ekonomisi (İstanbul 2005) adlı kitabımız s. 191 vd.

“Allah ribânın bereketini tamamen giderir. Sadaka (sı verilen mal) ları ise artırır. Allah (haramı helâl tanımakta ısrar eden) çok kâfir, çok günahkâr hiçbir kimseyi sevmez.”

Hadislerde de faiz yasaklanmıştır. Bir çok misalinden⁴⁵ bir misalini buraya almak isterim:

Ebu Hureyre (ra)’den rivayet edildiğine göre Resulullah (ass) şöyle buyurmuştur: “İnsanı helak eden şu yedi şeyden çekiniz”

“- Onlar nelerdir? Diye sorulduğunda, Resûlullah (s.a.v.):

“Allah’a şirk koşmak, cimrilik, haklı olmak müstesna, Allah’ın haram kıldığı bir kimseyi öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, zinadan masun olup hatırından bile geçirmeyen müslüman kadınlara zina isnad etmek.”⁴⁶

SONUÇ:

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalarımızdan şu neticeler ortaya çıkmaktadır:

1- İslam Dini, semavi dinlerin sonuncusudur. Cenab-ı Hak İslam Dini ile, son kutsal kitap Kur’an ve son Peygamber Hz. Muhammed (ass) yoluyla insanlığa dünya ve aynı zamanda âhiret saadetine kavuşmanın yollarını göstermiştir. İslam Dininin bu hükümleri iyi anlaşılır ve tatbik edilirse, beşeriyet her halde mesut ve bahtiyar olur.

2- İslam Dini, toplumdaki fertler arasında yardımlaşmayı elbette düşünmüş ve toplumsal huzur sağlamak uğruna emir ve tavsiyeler ihtiva etmektedir. Çünkü bu tedbirle yoluyla, fakir ve zengin arasında münaferet ortadan kalkacaktır. Yine bu hükümler sayesinde, zenginin fakire tegallüb ve tahakkümü önlenecek, fakirden zengine karşı ise, kin ve iğbirar azalacak ve tamamen ortadan kalkacaktır. İslam Dini gibi alemşümul bir dinin de böyle bir neticeyi sağlaması beklenir ve bu yüce din beklenenleri boşa çıkarmamıştır.

3- İslam dini mecburi ve ihtiyari müesseselerle, toplumdaki yardımlaşmayı sağlamak istemiştir. Muhtaçlara yardım teşvik edilmiş, böylece yardımlaşma şuuru geliştirilmeye çalışılmıştır.

4- Bir İslam devletinin, kendi vatandaşlarını İslamın yüce prensipleri ışığında sunacağı kamu hizmetleri ve kuracağı ilgili müesseseler eliyle müreffeh bir hayata kavuşturma vecibesi vardır. Günümüzde bu tedbirler “Sos-

⁴⁵ Bkz. İslam Ekonomisi adlı kitabımız.s. 192 vd.

⁴⁶ Bkz. Müslim, “İman”, 144; Buhari, “Vesaya”, 23; “Hudud”, 44.

yal Güvenlik Müesseseleri” kurmak suretiyle ifa edilmektedir. İslam tarihi boyunca bunun örnekleri görülmüştür.⁴⁷

Bu arada şunu da belirtelim: Sosyal Güvenlik konusu klasik İslam hukuku kitaplarında, ayrı bir başlık altında yer almaz. Ancak çok az sayıdaki yeni kitap bu konuya müstakil olarak yer ayırmış bulunuyor. Biz incelememizde, bu değerli kitapların değişik başlıkları altında ve fasılları içinde yer alan ve konumuzla ilgili olan bilgileri, günümüzün modern hukuk sistematiğine göre takdim etmeye çalıştık.

5-Modern sistemlerde sosyal güvenlik tedbir ve müesseseleri, sadece devlet tarafından sağlanandan ibarettir. Bu ise, ancak devletin mali gücü ile orantılı bir güvenlik tedbiri olabilir. İslam Hukuku ise, devlete vazife verdiği gibi, zenginlere de vecibe yüklemiş ve hatta tüm fertlerden, yoksulların yardımına koşmalarını istemiştir. Böylece, devlet bir tedbir almasa dahi, kişiler, kendi inisiyatifleri ile, muhtaç kimselere yardım etmek durumundadırlar. Fakir ve yoksullara zekâtlarını vermek,kestikleri kurbanın etlerini onlara dağıtmak ve sadaka vermek gibi.

6- Vakıf müessesesi, çok yönlü bir müessesedir. Hz.Peygamber’in (ass) bir hadisine dayanarak müslümanlar asırlardır vakıf kurmak yoluyla yardımlaşmayı sağlamaktadırlar. Dünya medeniyetleri içinde, İslam Hukukundaki vakıf müessesesi kadar sosyal güvenliği sağlayan kapsamlı bir hayır müessesesi mevcut değildir.

7-Hediyeleşme ve komşuluk hakkı gibi, müminlere tavsiye edilmiş bir davranış dahi toplum içinde yardımlaşmayı sağlayan son derece müessir müesseselerdir. Müminlerde yerleşmesi istenen **isar hasleti** ise (başkasını kendi nefesine tercih etme), sosyal güvenliği, toplumda geniş ölçüde yayan bir faktördür.

Zaten İslam Dinin emir ve tavsiyeleri, iyice anlaşılır ve gai yorumlarla uygulanırsa, hem idare edenler ve hem de idare edilenler bundan bir çok faydalar elde ederler.

Şüphesiz, bu sayılan hükümler, kişilerin dindarlığı ve dini hükümlere bağlı olmaları derecesinde tatbiki bir değer taşır ve istenilen neticelere ulaştırır.⁴⁸

⁴⁷ Bu konuda şu eser tavsiye eldir: Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi* (trc. İsmail Yiğit ve dğr.), 1999.

⁴⁸ Sosyal Güvenliğin Finansmanı meselesine burada girmiyoruz. Bkz. Beşer, 147 vd.; İslam sosyal Güvenlik mevzuu, Türkçe kaynaklarda az incelenmiştir.BU konuda bkz. Beşer, Faruk, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, Ankara 1987 ve Şeker, Mehmet, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1987.

